

CSÁSZTVAY TÜNDE

A Petőfi-pör. Meg az évszázad üzlete

„szenvédelye volt a pörlekedés” [...] Minél komplikáltabb, kétesebb volt, annál jobban vágyott rá, hogy megszerezze. A tiszta, világos pörök nem érdekelték. „Hisz erről a bolond is tudja, hova dől el.” Hanem egy-egy szövevényes esetben csillanó szemekkel kiáltott fel: „Szép pör, fölséges pör, ritka példány...”¹

1880 nyarán olyan komplikált és kétes pör zajlott Magyarországon, amelyet Patáncsy Pál, *Az eladó birtok* szereplője nyilvánvalóan mindenképp meg kívánt volna szerezni. A pört akár ismerhetnénk is, hiszen – az ügyet érintő, több kontextualizáló körülményre is kitekintve – alapos bemutatását és összefoglalását adta Sipos Antalné az *Aigner contra Athenaeum: Felhívási per néhai Petőfi Sándor műveinek kiadása tárgyában* című tanulmányában. Az írás több mint egy évtizeddel azután készült, hogy „1972. aug. 7-én került az OL [Országos Levéltár] őrizetébe az Athenaeum Irodalmi Intézet Rt megmaradt iratainak egy része, 2 folyómeéter terjedelemben”.² A közlemény azonban az irodalomtudományban eddig nem keltett különösebb feltűnést.³ Kétségtelen, az írás hosszú címe valójában alig sejteti azt a hihetetlen és egyedülálló és szövevényes történetet, amely 1880-ban, a pörben csúcsondott ki, és mind sokféle ágazása, érdekessége, mind pedig szereplői és tárgya miatt akár több irodalmi korjelenséget is összekapcsoló és megvilágító eseménynek értelmezhető.

A történet már hosszú-hosszú évekkel korábban indult, és több szálon keresztül vezetett végül egy nyilvános bírósági tárgyalásig.

* A szerző a BTK Irodalomtudományi Intézet főmunkatársa, osztályvezető. Készült az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport (34080 LP 2019-10/2019) kutatási programjának részeként, annak támogatásával.

1 MIKSZÁTH Kálmán, „Az eladó birtok”, in MIKSZÁTH Kálmán, *Összes művei*, szerk. BISZTRAY Gyula és KIRÁLY István, s. a. r. BISZTRAY Gyula, 71. köt. 5:81–145 (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957), 5:68.

2 SIPOS Antalné, „Aigner contra Athenaeum: Felhívási per néhai Petőfi Sándor műveinek kiadása tárgyában”, *Levéltári Szemle* 34, 1–3. sz. (1984): 283–361, 352.

3 Az esetről röviden én magam írtam a Reviczky Gyula *Összes verse* című kritikai kiadásban, a *Petőfi él* című vers jegyzetapparátusában. Lásd: REVICZKY Gyula, *Összes verse*, s. a. r., jegyz., bev. CSÁSZTVAY Tünde, 2 köt. (Budapest: Argumentum Kiadó, 2007), 2: 714–715, 1115.

1. A próbapör⁴

Petőfi halálának 30 éves évfordulójához közeledve mind jobban felforrósodott a levegő a Petőfi-kiadások körül. Az első tényleges teljes Petőfi-kiadásért Aigner (Abafi) Lajos jelentkezett be,⁵ és 1879 őszén, október 6-ai dátummal előfizetési felhívást is közzétett a tervezett kötetre.⁶ Felhívásában „35–40, ötives füzetben 8-rétben, díszes kiállításban, fametszetekkel” készült kiadványt kínált, arra hivatozva, hogy

Petőfi Sándor összes művei még nem forognak közkezen! [...] Ez év július 31-én ültük meg gyászos halálának 30-dik évfordulóját. Ez alkalomból határozta el alulírott kiadó, hogy Petőfi összes műveit hozzáférhetővé teszi a nemzet minden rétegeire nézve. [...] Petőfi Sándornak összes művei, minden költeményein kívül tartalmazni fogják eredeti s fordított drámáit, regényeit, naplóját és leveleit stb; szóval mindazt, a mit tőle birunk.⁷

Az Athenaeum Részvénytársaság – a Petőfi-versek többségének korábbi jogtulajdonosa – azonnal reagált. 1879. október 20-án Aignernek írt levelében jelentette be tiltakozását, és felhívta Aigner figyelmét, hogy

Miután „Petőfi Sándor összes műveinek nagy része az Athenaeum-társulat” örökáron megvett tulajdonát képezi, alulírottak, mint annak igazgatósága Uraságod e vállalkozása ellen nemcsak jó előre tiltakozunk, hanem saját érdekében, barátságos úton figyel-

4 A pör levéltárba került anyaga: MOL, Z 1508. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT, Okmánytár, 16. csomó. Részletes összefoglalását lásd: SIPOS, „Aigner contra...”, 312–326.

5 Abafi nyilván már készülődött egy ideje a Petőfi-összes kiadás(ok)ra, ugyanis 1879 nyarán már Petőfi összes költeményeinek német kiadását tervezte. A Vasárnapi Ujság híre szerint „Petőfi összes költeményeinek német kiadását Aigner Lajos huszonöt füzetben adja ki, mindenik füzetben lesz egy művészi kivitelű kép s az első füzet már rövid időn megjelenik. Egy-egy füzet ára 30 kr. A kiadó e vállalat részére megnyerte Petőfi legjobb német fordítóit s mindenikéből a legjobban sikerülteket veszi föl a gyűjteménybe.” „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Ujság* 26, 24. sz. (1879): 387.

6 A felhívás egy példánya az Athenaeum Okmánytárában, a peres iratokhoz csatolva, mellékletként, külön jelzet nélkül.

7 Uo. – A felhívásról hírt adott pl. a Vasárnapi Ujság is: „Petőfi Sándor összes műveire hirdet előfizetést Aigner Lajos. A kiadás, mely a magyar nép halhatatlan s felejthetetlen dalmokának nemcsak költői, hanem prózai minden munkáját fogja – ha megjelenhet – tartalmazni, mintegy 35–40, öt-öt ives, füzetre van tervezve, nyolczadrétben, díszes kiállításban, fametszetekkel. Havonként két füzet jelennek meg; egynek ára 30 kr. S így az egész nagy munka 10–12 forintba kerülne s mintegy másfél év alatt fejeztetnék be. Ha megjelenhet, mondjuk –, mert megjelenése egy nevezetes irodalmi jogi kérdéssel van kapcsolatban. Németországi példa s hasonlat szerint –, hol t. i. az írói tulajdonjog törvényekkel van szabályozva –, valamely író műveinek tulajdonjoga, halála után 30 évvel évül el, s művei akkor köztulajdonná válnak. Ámde nálunk az írói tulajdonjogra még nincs külön törvény; s Petőfi, még életében, örök időkre adta el költeményei tulajdonjogát Emich Gusztávnak, kiről az, szerződés által, az Athenaeum irodalmi társulatra szállt át. Az Athenaeum valószínűleg törvény útján kísérlelndi meg e tulajdonjogot érvényesíteni – ha az tényleg megtámadtatik. A jogi kérdés eldölése elé tehát kétszeres érdekléssel nézhetünk; mert legnépszerűbb s munkáiban legelterjedtebb írónk szellemi termékeiről, s mert egy messzeható s különösen fontos jogi kérdéstről van szó.” „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Ujság* 26, 44. sz. (1879): 708.

meztetni is kívánjuk: hogy a tervezett vállalat előfizetési felhívását vissza vonja, a füzetek kibocsátásától elálljon...⁸

Ahogy érveltek, Petőfi még életében, 1847-ben eladta szerzői jogait Emich Gusztávnak, s 1868-ban, amikor Emich – Jókai Mór és Kemény Zsigmond közreműködésével 600 000 forintért⁹ – továbbadta vállalkozását (bár fia maradt a vezérigazgató), e jogok átszármasztak az Athenaeum Kiadóvállalatra. Az Athenaeum az „örökáron” megvett Petőfi-jogokkal a birtokában úgy gondolta, hogy mivel Magyarországon még nem született meg az írói jogokat szabályozó törvény, tehát az 1847-ben Petőfivel aláírt szerződés sem vesztette érvényét a szerző halála után 30 esztendővel, amint azt egyébként az osztrák és az európai törvényi szabályozás általában előírta. A Petőfi–Emich-féle szerződés egyébként sem terjedt ki a prózai művekre és azon versekre, amelyeket 1847. június 26. előtt írt, de az 1847-es gyűjteményes kiadásba nem kerültek bele, sem az 1849-ben írott költeményekre, amelyeket Aigner szintén beemelt volna a tervezett kiadványába. Gyulai Pál már a 1863-ban, a Petőfi-utód érdekében eljárva érzekelte ezt az anomáliát (is).¹⁰

A kérdésnek ebből a vázlatos felrajzolásából is kitetszik, hogy meglehetősen bonyolult volt a helyzet, a tét pedig igazán nagynak látszott. Amennyiben ugyanis Aigner érvényt szerzett volna a Petőfi-összkiadásra (például kiderült volna, hogy a Petőfi–Emich-szerződés bizonyíthatóan nem volt teljesen jogszerű, illetve ha kimondható lett volna, hogy Petőfi 1849-ben minden kétséget kizáróan meghalt, és emiatt az európai országok nagy részének és az osztrákok joggyakorlata szerint a szerző halála után 30 évvel – mint közvagyonná lett kincs – a művei felszabadulnak a védelem alól), az Athenaeum elvesztette volna kizárólagos kiadási jogát a 19. század második felének egyik legbiztosabb és legnyereségesebb üzlete, azaz a Petőfi-versek felett, így innentől bármely kiadó szabadon publikálhatta volna Petőfi összes műveit.

Aigner az Athenaeum levele után személyesen is egyezkedni próbált Vérey Józseffel, az Athenaeum vezérigazgatójával, de az Athenaeum nem tágitott, sőt, pörrel kezdett fenyegetőzni jogai védelmére, ám a keresetet csak nem nyújtotta be. Így végül mégis Aigner lépett, és

november 19-én adta be felhívási keresetét a Budapesti Királyi Törvényszék Polgári Osztályához a részvénytársulat ellen „kérdés” címén néhai Petőfi Sándor művei tárgyában. Mint erre később a per folyamán annyiszor visszatérnek, ez nem érdemleges per[.]

8 A levél másolata a peres iratokhoz csatolva, mellékletként, külön leltárszám nélkül.

9 Az eladási ár – mint üzleti titok – természetesen nem szerepelt a levélben.

10 Gyulai ugyanis az 1863-ban saját szerkesztésében kiadott *Petőfi Sándor, Vegyes művei: 1838–1849*, kiad. Gyulai Pál, 3 köt. (Pest: Pfeifer Ferdinánd, 1863) című kötetének bevezetőjében írja: „Petőfi egyetlen árvájának gyámjai, anyja és nagybátyja még a múlt évben felszólítottak volt Petőfi vegyes műveinek összegyűjtésére és kiadására. Örömet engedtem a felhívásnak. Már maga az a körülmény nyomatékos volt előttem, hogy Petőfi, részint 1846-ban, részint 1848-ban költeményeinek mindkét gyűjteményét örökre eladta Emichnek, így fiára csak e vegyes művek szállottak, s csak ezek jövedelméből lehet valamit csatolni az árvának atyjáról maradt örökéhez, ama két száz aranyhoz, melylyel akadémiánk költeményeit 1858-ban megjutalmazta de más felől meggyőződtem arról is, hogy e vegyes művek kiadásával irodalmi tekintetben sem teszek hasztalan szolgálatot.”

csak *felhívási* per [a kiemelések tőlem: Cs. T.], mely Petőfi tulajdonjogáról nem dönthet – ha lenne is [szerzői jogi] törvény, felhívási perben formailag akkor sem dönthetne – csak arról, hogy kérkedőnek tekinthető-e az Athenaeum a felperes vádjá alapján.¹¹

Bár a korabeli közvélemény és média ezt nem, azaz *nem ezt* az elemét hangsúlyozta az eljárásnak – ahogy azt a későbbiekben bemutatom –, Aigner valójában egy olyan jogi megoldást választott, amely a pör megnyerése esetén az Athenaeumot hozta volna szükségszerű lépéskényszerbe, hiszen

[a] kérkedés fogalmát a Polgári törvénykezési rendtartás 514. és 515.§ határozzák meg; ha valaki egy másik irányában valamely joggal kérkedik, akkor ez utóbbi az illetékes bíróság előtt követelheti, hogy a kérkedőnek azon jog érvényesítésére bizonyos határidő tüzessék ki, mely határidő alatt vagy felelnie kell a felhívásra, vagy keresetet indítania joga érvényesítése végett, különben reá nézve a kérdéses jog örökre érvénytelennek fog nyilváníthatni.¹²

A bírósági tárgyalás 1880. május 22-én kezdődött, a pörben szakértőként – élő jogörökös hiányában, Petőfi közeli személyes ismerőseiként – meghallgatták Arany Jánost, Jókai Mórt, Lauka Gusztávot és Bellaágh József jogtudóst is. Nekik eskü alatt kellett nyilatkozniuk arról, hogy – az Athenaeum kérdései szerint – felismerik-e az Emich-szerződésen Petőfi aláírását, tudomásuk van-e az Emich-féle szerződés tartalmáról, illetve – a felperes, Aigner kérdései szerint pedig – jelen voltak-e az örökaron való verseladás szerződésének aláírásakor, valamint halottnak vélik-e legjobb barátjukat, várják-e vissza vagy már örökre elparentálták magukban Petőfit, azaz élő embernek tartják-e őt, és ha halottnak gondolják, mikorra teszik a költő halálát, emellett ismerik-e az Athenaeum *Petőfi Sándor összes költeményei* cím alatt kiadott dísz- és népkiadást,¹³ és

11 Aigner nyilván jogi képviselője, megbízott ügyvédje, Kováts Gyula [a korabeli sajtóforrásokban inkább Kovács névalakban említve] tanácsára határozhatott erről a módozatról, aki jó ideje foglalkozott már a szerzői jog kérdéseivel, anomáliáival és a törvényi szabályozás megalkotásának problémakörével. Kováts volt például, aki éppen 1880. év elején szállt vitába Arany László készülő szerzői jogi szabályozásának tervezetével. „Az írói és művészi tulajdon jog fontos kérdéséhez szól hozzá dr. Kováts Gyula jőnévű fiatal ügyvéd és jogi író egy 84 lapra terjedő füzetben, mely az eredetileg a Bodnár-féle „Havi Szemlé”-ben megjelent értekezés külön lenyomata. A szerző bírálja a Kisfaludy-társaság kezdeményezéséből készült törvényjavaslatot s polemizál közben annak szerzőjével Arany Lászlóval, ki a II. cikk megjelenése után némi fölvilágosítással szolt közbe. [...] Óhajtásunk s ez mind a két vitatkozó felé is, hogy az írói és művészi tulajdon jog kérdése mielőbb törvény által legyen szabályozva.” „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Újság* 27, 1. sz. (1880): 11.

12 Sipos, „Aigner contra...”, 303.

13 A cím mellett sehol nem szerepel évszám. Így csak nagyon valószínűsíthető, hogy a kérdés az 1874-es kiadású, más kifogások miatt hatalmas vihart kiváltó PETŐFI Sándor, *Költeményei: Hiteles kéziratok alapján megigazított s hazai művészek rajzaival díszített első teljes kiadás* (6 köt. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1874, a költő arcképevel s 65 illusztrációval) című kötetre vonatkozhatott, mely a Petőfi-kiadások történetében kihagyásai és csonkításai miatt az egyik legvitatottabb és óriási polémiát keltő összeállításnak bizonyult, s melynek rendezésével az Athenaeum Greguss Ágostot bízta meg. A következő években 1880-ig az Athenaeum további köteteket adott ki „teljes kiadásként”: PETŐFI Sándor, *Összes Költeményei*, 4 köt. (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1877°) [Rajzok nélkül, néhány vers és törlés pótlásával]; PETŐFI Sándor, *Összes Költeményei: Hazai művészek rajzaival díszített*

tudnak-e arról, hogy abban szerepelnek *nem* az Emich-Athenaeum tulajdonjogát illető Petőfi-alkotások is.¹⁴

Sipos Antalné a kiadói okmánytár alapján közölte a szenzációnak számító tanúvallomásokot,¹⁵ de a lapok is hozták azokat, rövidebb-hosszabb változatban, egyes újságok kommentárral, a ma már ismert jegyzőkönyvvel összevetve meglehetősen hitelességgel. A tanúvallomások egyes mondatait szinte szó szerint idézve adtak tudósítást a tárgyalóteremben történekről.

Több lap, köztük a *Pesti Napló* is a június 25-ei, azaz a tanúvallomások napján a reggeli kiadásban¹⁶ még az 1880 húsvétján megindított és a lapokban napi szinten reklámozott szépirodalom-pártoló társulat mozgalmáról ír (erről a későbbiekben még lesz szó), amelynek lényege, hogy több százezres alaptőkével indulna népszerű tudományos művek, ismeretterjesztő képes lapok és szépirodalmi művek kiadására. A tőkét részvényesek tőkéjéből finanszíroznák, és a magyar írók műveinek kiadása mellett ezzel karolnák fel a magyar szépirodalom ügyét. A vállalkozás megalkotása Jókai elnöklete alatt zajlik.¹⁷ Az ellenzéki lapok azonban megemlítik azt is, ellentétben Jókai lapjával, a Honnal, hogy

Aigner Lajos közben szintén új irodalmi vállalatokat indít meg: magyar regénycsarnokot és magyar szépirodalmi könyvtárt. Célja e vállalatnak, hogy a magyar közönség figyelmét visszatérítse a hazai szépirodalomra és segítsen visszafoglalni azt a tért, melyet a külföldi irodalom selejtes művei leptek el.¹⁸

A tárgyalásról az esti kiadásában¹⁹ adtak hosszú beszámolót, melyet azzal zártak, hogy

Jókai megjegyezte azt is, hogy „mi az írói tulajdonjogot illeti, ő, ha majd egyszer ez ügyben nálunk törvényt alkotatik, azon nézetet fogja védeni, hogy az író művének tulajdonjoga felől szabadon rendelkezessék, mint például a szőlő tulajdonosa a szőlő felett, melyet saját birtokán maga ültetett. Ha az író nem adná el örök időkre művét, az ugyan károsítaná az író érdekeit.”²⁰

második képes kiadás (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1877²). Megnövelt illusztráló művésszel és képpel további kiadásai: 2–5. kiad: 1877, 1878, 1879, 1884, 1889 – benne: 1879. PETŐFI Sándor, *Összes Költeményei: Hazai művészek rajzaival díszített képes népkiadás* (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1879).

14 Erről a Petőfi-kiadások című alfejezetekben szó lesz a továbbiakban.

15 SÍPOS, „Aigner contra...”, 314–318.

16 „Az első magyar szépirodalom-pártoló társulat”, *Pesti Napló: Reggeli kiadás*, 1880. jún. 25., 1–2. – Bár a kérdést Jókai először 1880 húsvétján vetette fel („Hát mi feltámadunk-e még?”, *A Hon: Reggeli kiadás*, 1880. márc. 28., 1), az irodalom-pártoló vállalkozás ötlete – feltehetően irányítottan ütemezve – június közepétől tematizálta a sajtót; több tíz újság cikk jelent meg erről a lapokban, rendszerint *A Hon* közlései nyomán.

17 A mozgalomról néhány közlemény: „Nagy irodalmi vállalat”, *Pesti Napló*, 1880. jún. 15., [1–2]; *Egyetértés*, 1880. jún. 17., [Mell., 1]; *Magyar Polgár*, 1880. jún. 19., [3]; *Egyetértés*, 1880. jún. 20., [2]; *Magyar Polgár*, 1880. jún. 20., [3]; *Magyarország*, 1880. jún. 25., [1–2]; „Szépirodalom részvényekre”, *Egyetértés*, 1880. jún. 25., Mell. 1.

18 *Egyetértés*, 1880. jún. 17., [Mell., 1].

19 *Pesti Napló: Esti kiadás*, 1880. jún. 25., 1–2.

20 Uo.

Az Athenaeum irattárában őrzött peranyag jegyzőkönyvében erről ez áll:

Végül, a kérdés tényének alátámasztására a felperes ismét a Petőfi összes műveihez való jogot támaszolja: „A 2. sz. alatti okmány /t. i. a szerződés/ még ha adna is az Athenaeumnak birtokot, de korántsem ad birtokot, ehhez való címet Petőfi Sándor összes verseire.

Ezt maga a 2. sz. alatti tartalma kideríti, de ezen felül köztudomású, hogy Petőfi halála után a közönség számos költeményt adott a nyilvánosság rendelkezésére, a melyekbe most az Athenaeum mint akár egy magános személyt megillető dominiumba bele ült.”

Fenti vitás kérdések tisztázására a bíróság szükségesnek látja az Athenaeum által már hivatkozott tanuk kihallgatását. Mindebből kiderülhet: hogy valódi-e a szerződés és Petőfi aláírása, hogy mely művekre terjed ki a szerződés. A legfontosabb kérdékről, a szerzői jog időtartamáról nem nyilatkozhatnak a tanuk sem, s ennek eldöntésére semmit sem tud – s láthatólag nem is akar – tenni a bíróság. [Kiemelések tőlem: Cs. T.]

Jókai Mór, Lauka Gusztáv (ekkor a belügyminisztériumban a sajtóosztály vezetője) dr. Bellaágh Mór (ügyvéd s váltójegyző) és Arany János vállalja a tanúskodást. 1880. jún. 25-én zajlik le a tanúkihallgatás.²¹

A szerződés eredeti példányának bemutatása után az Athenaeum a következő kérdéseket intézi a tanúkhöz:

1. Ismeri-e a tanú Petőfi Sándor írását és aláírását?
2. Való-e hogy a 3. sz. alatti szerződés /: felmutatandó az eredeti szerződés:/ és az azon látható mindazon írás mely Petőfi Sándor névvel van aláírva, valamint az aláírások Petőfi Sándor saját kezű írásai és aláírásai?
3. Van-e tanúnak tudomása arról, hogy Petőfi Sándor összes költeményeit 1847-ik évben örökre eladta Emich Gusztávnak?

A felperes ellenkérdőpontjai:

1. Jelen volt-e tanú akkor, amidőn Petőfi Sándor az okmányt aláírta /3. sz. felmutatandó/?
2. Van-e tanúnak tudomása arról, hogy az Athenaeum Petőfit még mai napig is élő embernek tartja?
3. Ha a tanú azt véli, hogy elhalt, mely időre teszi Petőfi halálát?
4. Ismeri-e tanú azt a kiadást /disz- és népkiadás/ a mit az Athenaeum Petőfi Sándor összes költeményei cím alatt kiadott?
5. Nincs-e ezen költemények közt több olyan, a melyet a közönség hozott nyilvánosságra? A tanuk válaszai /az általános kérdések megválaszolása után/:

Lauka Gusztáv válaszai a kérdőpontokra [azaz az Athenaeum kérdéseire]:

1. Petőfi Sándor aláírását 1841-től ismerem, részint, költeményei kéziratából, részint hozzám intézet/t/ leveleiből;
2. /a 3. sz. alatti /ti. a szerződés/ felmutatása után/. Az előttem felmutatott szerződés írását, nem különben aláírását, ugy szinte a következő négy bekezdésének írását, aláírását határozottan Petőfi Sándor írásának és aláírásának ismerem föl.

21 SIPOS, „Aigner contra...”, 314–315.

A következő többi nyugták írását, s aláírását szinte Petőfi Sándor írásának és aláírásának ismerem mindazon által: „a második kötet honoráriumáról továbbá: a szeptember-december hónapokra járó honoráriumról szóló nyugták dőltebb betűkkel irvák mint Petőfi Sándor irni szokott s nevének írása annyira hasonlított saját írásához, hogy a kettőt megkülönböztetni nehéz volt; e két nyugtát teljes bizonyossággal Petőfi írásainak nem állithatom.

3. Hogy akkori összes költeményeit Emich Gusztávnak eladta azt magától Petőfi Sándortól hallottam.

Az ellenkérdőpontokra [azaz Aigner kérdéseire]:

1. Nem voltam
2. Nincs tudomásom
3. 1849. évi Július Szeptember hónapok alatt, a segesvári ütközetnél
4. Igen is
5. Van több olyan például a „Majthényi sikon” című a népkiadásban.
– /Lauka Gusztáv aláírása./
Tanú vallomása meghiteltetett.

Arany János válaszai a kérdőpontokra:

1. Ismerem és ismertem, mert baráti viszonyban és levelezésben állottunk.
2. Mindazt a mi a felmutatott szerződésben Petőfi Sándor aláírásával van ellátva – Petőfi Sándor saját kezű írásának és aláírásának ismerem föl.
3. Tudomásom van róla, hogy Petőfi Sándor azon költeményeit, melyek egybe gyűjtve és még életében megjelentek – Emich Gusztávnak eladta. Ezt magától Petőfi Sándortól hallottam. – Azt is tudom, hogy a mondott költeményeket örök áron adta el.

Az ellenkérdőpontokra:

1. Nem voltam.
2. Nincs tudomásom róla.
3. Ez vitás kérdés, melyről pro és contra beszéltek és irtak. Hogy én mit vélek, az tanúszkodás és meghiteltetés tárgya nem lehet.
4. A legújabb disz és nép kiadást s a 4 kötetes kiadást ismerem.
5. Lehet hogy van, én nem tartottam számat arra, hogy melyiket hozta a közönség nyilvánosságra.

/Arany János aláírása./

Tanú meghiteltetésétől felek elállottak.

Jókai Mór válaszai a kérdőpontokra:

1. Petőfi Sándorral több ideig laktam együtt, együtt kezdtük az irodalmi pályát, és csak nem minden költeményét saját írásában láttam. Hozzá tehetem, hogy írása nem változott soha.
2. Mindazt ami a felmutatott okiratban Petőfi Sándor aláírásával van ellátva, azt mind Petőfi Sándor saját kezű írásának, s a szövegben is saját írásának ismerem föl. Különösen a 3-ik pontban foglaltakról szóbeli tudomásom is van, miután azt a mi a 3-ik

pontban foglaltatik ugyanazon időben Petőfi Sándor nekem szóval elmondta. Petőfi Sándor aláírásának kezdőbetűit többször is változtatta, mint az a felmutatott okiraton is látszik, de írása mindig ugyanaz maradt.

Az ellenkérdőpontokra:

1. Nem voltam.
2. Hogy lehetne arról tudomásom.
3. Azok után a miket a hírlapok közöltek, és saját nevének utánjárásai nyomán azt vélem, hogy az 1849-iki segesvári ütközetben halt meg Petőfi Sándor.
4. Mindkettőt ismerem.
6. Van több olyan, melyeket nem maga adott át Emichnek. Tudomásom van arról, hogy Petőfi Sándor özvegye több költeményt adott át Emichnek, melyeket a férj irt. Lehetnek oly költemények is a kért kiadásokban, melyeket a közönség hozott nyilvánosságára, bizonyosat e tekintetben nem mondhatok.

/Jókai Mór aláírása./

Tanú meghiteltetett.

dr. Bellaágh József válaszai a kérdőpontokra:

1. Nagyon jól ismertem, gyakran kaptam tőle leveleket. Egy utczában laktunk a molnár utczában.
2. A mi a felmutatott okiratban Petőfi Sándor aláírásával van ellátva, az Petőfinek saját kezű írása és aláírása. A felmutatott szerződés párja úgy tudom az újságból és Jókaitól, hogy Petőfi István hagyatékában találtatott és jelenleg a nemzeti múzeumban őriztetik.
3. Van tudomásom.

Az ellenkérdőpontokra:

1. Nem voltam.
2. Juridice én is annak tartom.
3. 1849 úgy vélem a mőczokkal vitt ütközetben esett el.
4. Ismerem.
5. Tudom hogy van legalább hallottam egy nehányról.

/Dr. Bellaágh József aláírása./

Tanú vallomása meghiteltetett.²²

A tanúvallomásokat olvasva kétségtelenül felmerülhet a kérdés, vajon miért is kellett az Athenaeumnak bíróság elé citálni és kínos tanúságra bírni a magyar irodalom és jogász-társadalom jeleseit. Voltak, akik már a kortársak közül is értetlenül figyelték a történeteket, és csak a haszonszerzés vagy a grümdolás szándékát tudták magyarázatul felhozni:

Erről a perről és a semmiféle perről nem beszélénk és nem szoktunk beszélni, míg abban a bíró ki nem mondja az utolsó szót. De most lehetetlen a hallgatás. Mert olyan tárgyról

22 Uo., 315–318.

van szó, mint Petőfi költeményeinek örök tulajdonjoga. Mert olyan tanuk szerepelnek a bíróság előtt, mint Arany János és Jókai Mór. S mert mint e neveket reklámul használják fel a perlekedő felek, nyereszkeskedés indokából a bíróságok idő előtti illetéktelen információjává. [...] A dolog szerfölött komikus volna. Ha belőle a nyereszkeskedési szag nem ömlenék ki. Az Athenaeum ugyanis igen szép üzletet csinált már a halhatatlan költő halálából. E halált megénekelték már száz költeményben s ezek közt Arany és Jókai ismételve. E halált lepingáltató az Athenaeum s képek, cikkek, versek özönével hirdeti azt kalendáriumjaiban és hirlapjaiban húsz esztendő óta. S most előáll azzal, hogy Petőfi most is él.²³

Miközben tehát Aigner kétségbe vonta Petőfi 1847-es aláírásának valódiságát és a szerződés hitelességét, s nagy nevű véleményformálókkal kívánta kimondatni, hogy Petőfi valóban elhunyt 1849 júliusának legvégén (ergo: lejárt a halála utáni 30 védelmi év), addig az Athenaeum a továbbiakban kijelentette, hogy semmi nem igazolja, hogy Petőfi egyáltalán meghalt volna. „Holttá nyilvánítását eszközölni pedig lehetetlen, mert csak családtagja, házastársa kérheti, s ők halottak.”²⁴

Az ítéletet július 8-án mondták ki. Eszerint a kérdés ténye nem áll fönn. Siposné így fogalmazott a pör kimeneteléről a könyvkiadói irattári források alapján:

Bizonyos ugyanis, hogy Petőfi Sándor műveinek nagy része az Athenaeum tulajdona. Ezzel szemben Aigner nem csupán azokat a műveket akarta kiadni, melyekről bebizonyosodhat, hogy nem képezik a Társulat birtokát, de azokat is, melyek bizonyítottan jogos tulajdont képeznek a [Emich és Petőfi között kötött] szerződés alapján, mely szerződés jogérvényességétől mindeddig meg nem fosztatott. Az előfizetési felhívás elleni tiltakozás az Athenaeum részéről ezért jogos önvédelem, kérdésnek nem tekinthető, „érvényes szerződéssel biztosított” jogait védi. Az ítélet nem tér ki arra, joga van-e az Athenaeumnak Petőfi összes verseit kiadni, s hogy ez kérdésnek minősül-e, mint jogok kibővítése.²⁵

Aigner ezután másodfokra vitte az ügyet, amelyet a Királyi Ítéző Tábla tárgyalt. Siposné értékelése szerint

a kérdéseknek a lényegbevágó elemzésétől [...] azonban a bíróság elhatárolta magát, nem volt hajlandó arra, hogy egy jövőbeli törvénynek irányt mutatva véleményt alkosson. Járt úton haladva [...] csak a szerződés alapján döntött, „szokásjogot” vett alapul, nem látszott ismerni azokat a koncepciókat, melyek a szerzői jogi törvény megalkotásáról már közismertek lehettek, nem mert elébe menni a törvényhozásnak.²⁶

A másodfokú végzést október 19-én bocsátották ki, további fellebbezésnek nem adtak helyt. A pört tehát Aigner elvesztette. Megpróbált ugyan semmisségi panasszal élni,

23 „A Petőfi-per”, *Egyetértés*, 1880. jún. 26., 1–3.

24 Uo.

25 SIPOS, „Aigner contra...”, 324.

26 SIPOS, „Aigner contra...”, 326.

azaz az eljárást és az ítéletet alakilag szabálytalannak beállítani, de a Királyi Curia a panaszt 1881. február 22-én elutasította, 1881. április 19-én pedig kiadta a kielégítési végrehajtást elrendelő végzést.

Bár a pörről nagyon részletesen, napi szinten beszámolt minden nagyobb lap, a közvélemény szemében a konkrét pör történésein túl más, ha nem is bíróság előtt lefolytatott ügyekről szolt az eset.

2. A Petőfi-kultusz épülése – és a pör

Bár itt e nagyon sokak által elemzett kérdéskör hosszas, átfogó taglalására (de még rövidebb összefoglalására se), és főleg kimunkált elemzésére semmiképpen nem vállalkozhatom, utalok arra, hogy a 19. század második felének magyar irodalmában 1849-től – legalábbis az 1890-es évekig – a Petőfi-kérdés, azaz Petőfi személye, egyéni sorsa, tragédiája, eltűnése, özvegyének lépései, illetve művészi tehetsége, produktivitása, lírikusi génusza stb. mindvégig viszonyítási és viszonyulási pont maradt. A korábban lefojtott Petőfi-kultusz azonban a kiegyezés felé közeledő, egyre enyhülő politikai légkörben, majd a kiegyezés rendszerváltó idején robbant be igazán.²⁷ Ez még akkor is igaz, ha Petőfi alakja már életében tett extravagáns és szokatlan gesztusaival, hirtelen felfutó népszerűségével, újszerű hangjával, zsigeri tehetségével és irodalmi termékenységgel, majd rejtélyes eltűnésével, keresésével, Szendrey Júlia második házasságával

27 Csak mutatványképpen: 1880 januárjától a pör lezajlásáig, azaz az év augusztusa végéig a következő, Petőfit közelről vagy áttételesen érintő témák, média hírek jelentek meg – az összegzés nem teljes körű, és kihagytam az itteni felsorolásból a pört érintőeket – a Vasárnapi Ujság, a Magyarország és a Nagyvilág, az Ellenőr, a Pesti Hírlap, az Egyetértés, a Magyarország, a Magyar Polgár, A Hon, a Pesti Napló, a Magyar Állam, a Bolond Istók, a Szegedi Napló, a Függetlenség következő lapok hasábjain:

január – Petőfi ismeretlen vőlegénykori arcképének előkerülése, a gyűjtés és adományok a Petőfi-szoborra;

február – Petőfi olaszul, Petőfi új díszkiadása Zichy Mihály rajzaival;

március – Petőfi művei németül, Petőfi Bécsben;

április – Jókai: Szépirodalmunk húsvéti tojása, Illusztrált Petőfi-kiadás új kiadása;

május – Petőfi István halála és temetése, végrendelete: Petőfi-kéziratok elajándékozása a budapesti [azaz a nemzeti] múzeumnak, Petőfi-ereklyék előkerülése, Petőfi szüleinek sírját feldíszíti a Petőfi Társaság, a Petőfi Társaság ülése, Pap Lajos országgyűlési képviselő Petőfi haláláról;

június – a Zichy-Ferraris ügy – Jókai és a közhatalom kihasználása, Petőfi szülőházát megvásárolja az írók és művészek társasága, Petőfi könyvtára, Jókai irodalmi vállalatának beindítása, Irodalompartolá-sunk ügye, Petőfi Társaság ülése: Thallóczy Lajos jelentése Petőfi 1848-ban lefoglalt könyvjegyzé-kének megtalálása és bekerülése az Országos Levéltárba, Petőfi könyvtára, Petőfi-relikviák, Petőfi kéziratai, Petőfi irodalmi emlékei, a Pauler-féle egyeztetések az írói és művészi tulajdonjogról, a Petőfi-szoborbizottság ívei, az Athenaeum adománya a Petőfi-szoborra, Petőfi-emlékek, Petőfi-relikviák, Petőfi kiadatlan és utolsó arcképe, Kitől kapta Petőfi az első aranyat?, Petőfi és Emich szerződése, Petőfi-anekdóták, Petőfi holtta nyilvánításának lehetlensége örökös híján, Gyulai Pál tulajdonában lévő Petőfi-kéziratok, Petőfi új angol életrőjája;

július – Petőfi barátai, Petőfi és a kortársak honoráriuma, Petőfi-levél vásárlása egy antikváriumban;

augusztus – Petőfi egy kiadatlan költeménye, Petőfi a segesvári csatában, újabb kiadatlan versek, Aig-ner német Petőfi-kiadása, ifjúkori kiadatlan költemények.

stb. sosem került ki a közfigyelem fókuszából, s a neoabszolutizmus cenzúra- és elhallgattatási kényszere, a titkokkal teli, mélyáramban működő információs hírhálózat még inkább fokozta az iránta való állandósult figyelmet. Emellett az irodalmi életben már az 1850-es évektől egyrészt – Arany János, Tompa Mihály és elsősorban Gyulai Pál egyre meghatározóbb, majd mind offenzívabban normává emelt irodalomértelmezési és esztétikai rendszerében – Petőfi mindinkább közeledett, majd csatlakozott a reformkor hőroszához, alkotásai – még ha vitákkal és időnkénti hullámzásokkal is – mértékké váltak.²⁸ Másrészt a kortárs költők nagy része számára is Petőfi lírai alkotásai váltak igazodási, sőt, sokaknak a hasonulási vagy éppen az esetleges újítási kísérleteit is paralizáló mintájává, kevesebb esetben pedig dinamizálójává és felrepítő erejévé. Az epigonizmus vagy még széleskörűbben a század egyik legfontosabb irodalmi kérdése, a népiesség – s ezzel a Petőfi-életműhöz vagy alkotásaihoz való viszonyítás – fogalmi meghatározása, esztétikai normakialakítása Petőfi nélkül – akár pro, akár kontra – elképzelhetetlen lett,²⁹ és évtizedeken keresztül a széles körű köztudatot informáló és alakító médiafelületek állandó témája maradt. Németh László több helyen talán vitatható és vitára indító, mégis a jelenséget plasztikusan láttató véleménye szerint:

A magyar irodalomnak Petőfi a legnagyobb fénye. Bizonyíték rá, hogy egész irodalmunkat az ő világitásában látjuk. Nem csak utódai állnak az ő fényében, árnyának (szerepét folytatva, mint Vajda, Ady, a fiatalabbak közül Illyés, Erdélyi, vagy szerepe ellen küzdve, mint Arany, Babits), de visszaeső fénye elődeit is meghamisítja. Csokonaiból, ebből a botanikus lelkű költőből, akinél a tizenharmadik századnak kevés nyájasabb bennszülöttje élt, egy elő-Petőfit csinált, s a tizenhatodik század nyers borújában, Balassi előtt rá emlékezünk. Petőfi olyan nagy emléke a magyar szellemnek, hogy nem tudunk szabadulni tőle. A hű asszony esküvéje napjához méri leány- és asszonykorát. A magyar szellemnek Petőfi költészete volt az esküvéje.³⁰

Ráadásul az elmúlt évtizedeknek volt egy igazán kitüntetett Petőfi-témája is: azaz a még nem ismert, felbukkanó vagy gyűjtések útján feltalált, addig ismeretlen Petőfi-ábrázolások, -emlékek, -relikviák, -kéziratok, -költemények és -írások gyűjtése,³¹ publikálása, bemutatása, immár a politikai cenzúra tiltásai alól felmentődött, igazi újdonságnak számító Petőfi-alkotások megismerése, és leginkább a mindezeket is tartalmazó, tényleges „teljes Petőfi” vagy a Petőfi összes verseit, minden munkáit magába foglaló kiadások.

28 Tömör, de kiváló és árnyalt áttekintését adta KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Osiris monográfiák (Budapest: Osiris Kiadó, 2008), 564, különösen: a Kiadások és értékelések című fejezet, 471–493.

29 Önmérséklettel egyetlen példát kiválasztva a kérdéskör bő irodalmából: SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Irodalomtörténeti füzetek 149 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2001), 147.

30 NÉMETH László, „Két újságcikk: Jelszó: Petőfi”, *Tanú* 2, 8. sz. (1934): 186–189, 187.

31 A Petőfi-emlékezés egyik legkorábbi és leghatékonyabb gyűjtőakcióját 1860. október 14-én Pákh Albert, a Vasárnapi Ujság szerkesztője indította, amikor arra tett felhívást, hogy „Tudni akarjuk, tudnunk kötelesség: Petőfi Sándor hol és mikor halt meg!”, és arra kért mindenkit, akinek van emléke Petőfi utolsó óráiról, adja közre; a beérkezett levelekből negyven, Petőfi haláláról beküldött írást közölt. [PÁKH Albert], „Adatok Petőfi halálához”, *Vasárnapi Ujság* 17, 42. sz. (1860): 506–508, 506.

Valójában a befogadói (közönség) és a közvetítő (média) közeg nyitottsága és a témát illető érdeklődése és felhajtóereje nélkül alig lenne érthető, hogy a felbukkanó Petőfi-versek vagy a Petőfi-kiadások ügye miért a legszélesebb körű médiafelületen, gyakorlatilag az összes magyar sajtóorgánium lapjain zajlott, és nem korlátozódott például az irodalmi fórumokra. Ennek társadalmi vetülete pedig messze túlmutatott a filológiai, textológiai, illetve a szöveg- és irodalomértelmezés vagy -értékelés körén, de akár egy modern kor – mégoly tehetséges, de mégis csak – író-költő hősenek személyén. Petőfi alakját ugyanis „tragikus vétsége”, azaz a fehéregyházi csatában való részvétele, mely a halálát hozta, és megmagyarázhatatlan eltűnte, valamint egyre dagadó kultusza nemcsak az önálló magyar államiságért küzdő 1848–1849-es szabadságharc, hanem a kiegyezés után általánosságban is a függetlenségi eszme és a nemzet szimbólumává is emelte.

A Petőfi-kultusz alakulásáról, megjelenési formáiról, erejéről és hatásáról már könyvtárnyi irodalom született, nagyon sokan és nagyon sok szempontból adtak róla kiváló elemzéseket, én itt pusztán arra világítok rá, hogy milyen közhangulati közegbe vágott be a pör híre, amely ráadásul olyan kultikus neuralgikus pontokat is érintett, mint például az igazságtétel Petőfi haláláról.

3. 1874: Az első „teljes” Petőfi-kiadás – és a pör

Valójában a verskiadások már Petőfi életében is sok kérdést vetettek fel, de Petőfi halálától nyomban megfogalmazódott a Petőfi-versek összegyűjtésének vágya. Az első, 1850-es Emich-kiadás után viszonylag rendszeresen jelentek meg verskiadásai, még ha ezekben nagyon jelentős hiányok, törlések, sőt, esetenként szövegváltoztatások is előfordultak.³²

32 Az OSZK-ban található, Petőfi halála után megjelent kiadások az első teljes kiadásig:

1851–1852. PETŐFI [Sándor], *Újabb költeményei: 1847–1849* (Pest: Emich Gusztáv sajátja).

1851–1852. PETŐFI S[ándor], *Újabb költeményei*, 2 köt. (Pest: Emich Gusztáv) (elkobozták és bezúzták, egy példány maradt fenn).

1851. *Hangok a múltból: A magyar nemzet nagy napjainak emlékeül*, összeszedte és kiad. két magyar honfi [KERTBENY Károly és VASFI-ESLER Mór] (Lipcse: s. k.), az *Újabb költemények* elkobzott kiadásaiból kimaradt vers, nem kéziratból, hanem az *Életképek*ben megjelent szövegekből.

1858. PETŐFI Sándor, *Újabb költeményei: 1847–1849*, 2 köt. (Pest: Emich Gusztáv sajátja).

1861. PETŐFI Sándor, *Újabb költeményei: 1847–1849*, 2 köt. (Pest: Emich Gusztáv, 1861°).

1862. PETŐFI Sándor, *Újabb költeményei, 1847–1849*, 2 köt. (Pest: Emich Gusztáv, 1862°) (Kiss József szerint valójában 5. kiadás).

1863. PETŐFI [Sándor], *Vegyes művei: 1838–1849*, kiad. Gyulai Pál, 3 köt. (Pest: Pfeifer Ferdinánd).

1867. PETŐFI Sándor, *Válogatott költeményei: Elbeszélő költemények* (Pest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat).

1869. PETŐFI Sándor, *Válogatott költeményei: Lyrai költemények* (Pest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat).

1871. PETŐFI Sándor, *Újabb költeményei: 1847–1849*, 2 köt. (Pest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat) (új, jav. kiadás: pár időrendi módosítás és visszaállítják a meghamisított eredeti címet).

Mivel Kiss József *A Petőfi-költemények kiadásának története 1850-től 1945-ig* című, alapos tanulmánya³³ – ha egyes helyeken pontosítani és az azóta előkerült eredményekkel bővíteni is kellene, illetve modernizálni lenne szükséges a megírás idejének szükségszerűen elvárt értelmezéseit – minuciózusan áttekinti a kötetek felépítését és tartalmát, itt csak a pör kontextusához feltétlen szükségesnek érzett kérdéseket érintem. Kiss utalt arra, hogy

A költői életmű két felének többszörös külön újrakiadása [azaz az Emich-féle kiadások] után mind sürgetőbben jelentkezett az az igény, hogy Petőfi teljes költői hagyatéka az Összes költemények és az Újabb költemények egyesítésével, továbbá az ezek keretén kívül eső darabok (a költőtől mellőzött, elfelejtett versek, zsengek, töredékek stb.) hozzáadásával végre egyetlen művé forrjon össze. Ennek egyik előfeltétele volt, hogy a forradalmi tárgyú vagy vonatkozású versek közzétételét akadályozó politikai fenntartások, ill. tilalmak megszűnjenek, hiszen e verscsoport híján az egyébként leggondosabban és legkörültekintőbben szerkesztett kiadás is torzó maradt volna. Ennek feltételei (különös tekintettel Petőfi királyellenes és a nemzeti ellenállás szellemében írt költeményeire), ha nem is egészen egyértelműen, csak a kiegyezéssel (1867) értek meg.³⁴

A régen érlelődő elvárásoknak megfelelő, igazi nagy dobásnak szánt, a radikális politikai tartalmú versek egy részét is magába foglaló „Petőfi összesre” az Athenaeum már a kiegyezéstől készült, 1870-re egy bizottság is alakult, amely a Petőfi-kiadás terveit felügyelte. Jókai Mór aktívan közreműködött a kötet előkészületi munkálataiban. Az összkiadás körül fellángoló, a sajtóban zajló, viharoktól hangos vitasorozatot Nagy Miklós mutatta be tanulmányában.³⁵ Ahogy írja,

E bizottság tagjai közé tartozott Jókai is, aki mint az Athenaeum által kiadott *Hon* szerkesztője, az Athenaeum alapító konzorciumának tagja volt s elég jelentős – 10 000 Ft névértékű – részvénytömeget tartott a kezében. [...] A kiadás terveiről Jókai Mór tudósította az olvasóközönséget a *Hon* 1870. szept. 14. számának vezércikkében.³⁶

A bizottság Greguss Ágostot bízta meg az addigi kiadások (benne az 1863-as Gyulai által közölt darabokkal) és a korábban tiltott, illetve a Petőfi halála óta előkerült versek összedolgozásával, textológiai javításaival. Greguss (nyilvánvalóan a kiadói tanács,

1872. PETŐFI Sándor, *Összes költeményei: 1842–1846*, 2 köt. (Pest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Résztársulat, 1872^a) (a címlapon hibásan: 3. kiadás áll, valójában 4. – Kiss József szerint 6. kiadás helyett).

1874. PETŐFI Sándor, *Költeményei: Hiteles kéziratok alapján megigazított s hazai művészek rajzaival díszített első teljes kiadás*, s. a. r. GREGUSS Ágost, bev. GYULAI Pál, 6 köt. (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Résztársulat).

33 Kiss József, „A Petőfi-költemények kiadásának története 1850-től 1945-ig”, *Magyar Könyvszemle* 95, 1. sz. (1979): 43–61, és KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 471–493.

34 Uo., 49.

35 NAGY Miklós, „Harc az 1874-es Petőfi-kiadás körül”, *Irodalomtörténet* 38, 3. sz. (1950): 77–89.

36 Uo., 79.

valamint elsősorban Gyulai Pál jóváhagyásával) azonban az 1874-es díszkiadás előszavának előzetesen bejelentett és megjelentetett szövegében³⁷ kijelentette, hogy „köztelességem volt egyet-mást kihagyni abból az anyagból is, mely hiteles szövegben a rendelkezésemre állott”, valamint hogy „a versek publikálásában hézagok vannak, s két rendbeliek a hézagok, amennyiben részint az ízlés, részint a törvény parancsolta”. A szerkesztő politikai és esztétikai öncenzúrája miatti törlések és hiányok azonban olyan mértékű indulatokat keltettek és olyan éles polémiát indítottak el, hogy a kiadó némely kérdésekben visszakozni kényszerült: a címből az összes szót törölték, visszakeresztettek egyes versrészleteket, és visszaállítottak több kitörölt sort, Greguss bevezetőjét pedig Gyulai rövid és jóformán semmitmondó szövegére cserélték.

Nagy Miklós a Gregusst ért, köztük elméletileg is nagyon megalapozott vádakát és kifogásokat megfogalmazók, valamint a politikai tárgyú, forradalmi verseket és a politikai indíttatású kihagyásokat helyben hagyók ellentétét főként a személyek és a kor politikai nézetkülönbségére futatta ki, és a kérdést elsősorban az aktuálpolitika szemüvegén keresztül vizsgálta. A törlések, szövegkihagyások vagy egész művek kimetszésének helytelenítése az életműből – bár elsőre nem ez tűnik feltétlen szembe – azonban a szerzői alkotás textusát és a szerzői akaratot védő fellépéseknek is értelmezhetőek, s ilyenformán a szerzői jog nem vagyoni alapú kérdésköréhez kapcsolódnak, hiszen a szerzői szövegnek a szerző általi érvényességét érzik veszélyeztetve.³⁸

Gyulai Pál azonban a támadásokra és a díszkiadásból kihagyott versek Závodszy Károly által való közlésére³⁹ válaszul a szerzői jog örökösödési és vagyoni szempontjait említette föl:

Petőfi összes költeményeinek minkét rendbeli gyűjteményét még életében eladta örökre Emichnek, kitől később az Athenaeum vette meg. Az első gyűjteményt 2000 frt-ért 1846-ban adta el, midőn házasodni készült. Vörösmarty figyelmeztette, hogy ne örökre adja el, hanem csak egy kiadásra, mert így hagyhat valami örökséget özvegyének és maradékai-

37 GREGUSS Ágost, „A Petőfi-kiadás”, *Pesti Napló*, 1874. jún. 10., 1–2; GREGUSS Ágost, „A Petőfi-kiadásról”, *Pesti Napló*, 1874. jún. 17., 1; GREGUSS Ágost, „Az új Petőfi-kiadás előszava”, *Athenaeum* 2, 23. sz. (1874): 1427–1435; GREGUSS Ágost, *A balladáról és egyéb tanulmányok* (Budapest: Franklin Társulat, 1886), 509–520.

38 Nagy Miklós erről – kicsit homályosan és meglehetősen vitathatóan – így fogalmazott: „A vita menetét általánosságban az jellemzi, hogy a Gyulai-Greguss tábor ellenzéke lényegében nem tudta összekapcsolni a Petőfi szövegszerző és művészi hagyatékáért vívott harcot Petőfi forradalmi demokrata magatartásának vállalásával vagy legalább annak igénylésével. Ez különösen kitűnik Meltzl Hugó írásából, aki elsőnek lépett az irodalmi ellenzékből a küzdőtérre. Meltzl azonban itt is, akárcsak többi Petőfi-tanulmányában, csak esztétikai, érzelmi és meglehetősen elméletileg felfogott filozófiai okokból szállt szembe a Gyulai-Greguss irány Petőfi értékelésével, nem irodalompolitikai meggyőződésének különbözősége miatt lépett harcba. [...] A politikai okokból kihagyott versek kérdésének tárgyalását igen rövidre fogja, s a többi közt kijelenti Gregussról: „E helyt kiállhatatlanná válik a király iránti lojalitással való édelgés, szenvelgés, kacérkodás, elannyira, hogy Petőfi ismeretlen sírjában megfordulna, ha ily nemű szerkesztésnek legcsekélyebb irodalmi jelentősége maradhatna” [MELTZL Hugó, „A Petőfin kísérlett legutolsó merénylet”, *Történeti Lapok* 1, 10 sz. (1874):137–138; 11. sz. (1874): 174–176.]. [...] Mindezek alapján világos, hogy Meltzl a forradalmi költemények kihagyását inkább csak azért ellenezte, mert általában ellene volt Petőfi bármilyen megnyirbálásnak”. NAGY, „Harc...” 81–82.

39 ZÁVODSZKY Károly, „Történeti és irodalmi emlékeink”, *Otthon* 1, 1. sz. (1874): 1–4.

nak. Petőfi azt felelte: így csekélyebb összeget ad Emich, pedig neki most pénzre van szüksége, aztán ő még fiatal, az eladottaknál jobb költeményeket fog írni s ezeknek nagyobb kelete lesz, mint amazoknak. A második gyűjteményt 1849-ben adta el szintén Emichnek, s ha jól emlékszem, ezt is 2000 frt-ért. Ekkor Petőfi már nős és gyermekes ember volt s nem volt más jövedelmi forrása, mint századosi fizetése. [...] Másnemű műveit Petőfi se össze nem gyűjtötte, se el nem adta. Ezek halála után fiára szállottak, kinek gyámja, a költő öccse, Petőfi István engem bizott meg összegyűjtésökkel és eladásukkal. A vegyes művek e 3 kötetes gyűjteményét 1862-ben Pfeiffer Ferdinánd vette meg egy kiadásra s még maig is tulajdona, mert minden nagy Petőfi cultus mellett, a kiadás még maig sem kelt el. Petőfi fia halála után, egyetlen örököse: Petőfi István, rendelkezett némely kiadatlan költemények- és töredékekről, ki az írói segélyegyletkezéssel intézett levelében kinyilatkoztatta, hogy minden írói tulajdonjogot, a mi bátyja után netalán öt illetné, az írói segélyegyletke ruház. Így folyt be az írói segélyegylet pénztárába mintegy 100 forint.

Mindezt annak feltüntetésére hozom fel, hogy Petőfi munkái nem gazdátlan jószágok, a melyeket kiki tetszése szerint elsajátíthat. Az összes költemények gyűjteményei az Athenaeum tulajdona, a vegyes művek Pfeiffer Ferdinándé, amíg a kiadás elkel, a többi pedig az írói segélyegyleté, a mennyiben Petőfi István tulajdonjoga elismertetik. Mi jogon közölt hát Závodszy folyóiratában oly költeményeket, melyeket senkitől sem vett meg, melyeknek átengedésére, értesülésünk szerint, senkit sem kért föl, se az Athenaeumot, se Petőfi Istvánt, mert a közlött költemények között van egy olyan is, mely nem volt az Athenaeum birtokában, s így Petőfi István rendelkezése alá esik? Bárminő buzgóság, kegyelet kimentheti-e a jogsértést? Hihetünk-e oly kegyeletben, mely annyira magán viseli a speculatio és előfizetés-hajhászat színét? Elszomorító, hogy nálunk majd mindig az írók szokták megsérteni az írói tulajdonjogot s ilyesmin a sajtó még csak nem is szokott megbotránkozni.⁴⁰

A Petőfi-művek tulajdonjoga tehát már az 1870-es évek közepéhez közeledve alapvető kérdésként került elő, és Gyulai – és nyilván nagyon sokan – tisztában lehettek annak anyagi vonzataival is.

Ugyanakkor az Athenaeum ekkor kezdett igazán szembesülni azzal az akkor még alig-alig kipróbált jelenséggel is, hogy ami az irodalmi, filológiai összetűzések, viták és egymásnak feszülések szintjén gyilkos eredményeket indukált, ugyanaz a médiában folytatott botrányok és a sajtóban zajló negatív reklámok szintjén, üzleti szempontból jócskán képes felhajtani a keresletet, és kiugró nyereséget termel. Erre már Kiss József is felhívta a figyelmet:

Nem nehéz felismerni, hogy az Athenaeum ügyesen, előre kigondolt terv szerint járt el, a bonyolult történeti helyzetben többé-kevésbé szándékosan ütköztette össze az élesen szembenálló nézeteket. Így egyrészt a hivatalos fórumok előtt hivatkozhatott a Gregusst ért heves támadásokra (melyekkel a vállalat bizonyos mértékig dacolt), másrészt a hazafias közvéleményt néhány vers utólagos felvételével és a bűnbakként előretolt Gregusst

40 Gyulai Pál, „Petőfi költeményei és az írói tulajdonjog”, *Pesti Napló: Reggeli kiadás*, 1874. okt. 15., 1–2.

félreállításával némileg kiengesztelhetette. A szenvedélyes viták során az ellenzéki hév jórészt el is lobbant. Végül – de korántsem utolsósorban – azzal is tisztában voltak, hogy a kiadvány kelendőségét egy országos sajtópolémia a lehangzatosabb propagandakampánynál is hatékonyabban segíti elő, tehát a vállalat üzleti szempontból csak nyerhet vele. Nem is csalódtak: a drága díszmű olyan gyorsan fogyott, hogy hamarosan új kiadásról kellett gondoskodni.⁴¹

A Petőfi-kiadások és főleg a Petőfi-összkiadás ügye tehát az 1870-es évektől heves indulatoktól sem mentes, szakmai, tudományos, de önmagán jócskán túlmutató kérdéssé növekedett, és megmutatkozott annak anyagiakban mérhető, óriási potenciálja is. A tényleges teljes össz-Petőfi-kiadás megjelentetése,⁴² melyet különböző politikai-irodalompolitikai-esztétikai-gyakorlati és jogi indokok késleltettek sokáig, valóban az évszázad irodalmi szenzációját és kiadójának páratlan üzleti sikerét ígerte.

4. 1877: a szerzői jogi szabályozás szabályozatlansága és a leghíresebb ál-Petőfi esete – és a pör

Az 1860-as évektől megindult és egyre inkább megerősödő ipari fejlődési és urbanizációs fejlesztési folyamatok a könyvpiacot az 1870-es évek elején érték el, jó pár évvel a sajtópiac elementáris megerősödése után. A kiegyezéssel nagy ütemben elindított, lendületes kodifikációs folyamatok végrehajtása azonban ezen a területen lassabban zajlott, hiába került elő az 1830-as évek végétől a kérdés időről időre. Szinte megjósolható volt, hogy a magyar kiadói és szerzői tulajdon jogi szabályozatlansága és rendezetlensége lesz ezen a területen az egyik legnagyobb kihívás, amellyel mind a szerzőknek, mind a kiadóknak – ha nem is egyenlő lehetőségekkel felvértezve – meg kell küzdenie.

Az utánnnyomás és a szerzői alkotásokat védő jogi szabályozás történetét – több hiányossággal és hibával – Sipos Antalné is áttekintette,⁴³ de igazán eligazító összefoglalását adta Mezei Péter *A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.)*⁴⁴ című írásában. A bonyolult jogtörténeti és jogszabályozási kérdéskörből összefoglalóan itt annyit emelek ki, hogy a pör idején, tehát az 1879–1880-as években hiába számíthatott volna irányadónak a kérdésben Ausztria és egyéb európai államok joggyakorlatának mintája (ahogy Aigner spekulált), Magyarországon a törvényi szabályozás erre valójában már nem vonatkozott. Korábban, azaz 1861-ig a rendelet Mezei magyarázata szerint

41 Kiss, „A Petőfi-költemények...”, 53. – Az Athenaeum további kiadásainak felsorolását – néhány tévedéssel – adja Sipos, „Aigner contra...” 342–345.

42 Az 1874-es kiadás anomáliáit mutatja be sajátos szemszögből Török Károly 1874. szeptember 2-i levele Gyulai Pálhoz, melyet Kozocsa Sándor adott közre: „Török Károly levele Gyulai Pálhoz az 1874-es (Greguss-Gyulai-féle) Petőfi kiadás ügyében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 43, 2. sz. (1933): 308–314.

43 Sipos, „Aigner contra...”, 292–302.

44 MEZEI Péter, „A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.)”, *Jogelméleti Szemle* 4, 3. sz. (2004), hozzáférés: 2020.01.05, <http://jesz.ajk.elte.hu/mezei19.html>.

Védelemben részesítette az irodalmi termékeket és művészeti munkákat, melynek keretében külön nevesített olyan alkotásokat, mint a térképek, rajzolatok, az énekszövegek, hangszerzemények vagy a nyilvános előadások. A szerzőnek rendelkezési, többszörözesi, közrebocsátási és átruházási jogot biztosított.

A védelmi idő főszabály szerint 30 évben lett meghatározva, de ennél rövidebb és hosszabb időkeretekről is rendelkezett. A zenei- vagy színművek előadására vonatkozó kizárólagos jog a szerző halálát követő 10 év után megszűnt. Ötven éves utalomban részesültek a tudományos vagy művészeti intézetek által kiadott munkák.⁴⁵

1861-ben tehát megszűnt nálunk a korábbi, nyílt paranccsal, 1852. november 29-ei VII. cikkével életbe léptetett *Törvény az irodalmi és művészeti tulajdonnak a jogosítatlan közzététel, utánnomás és utánképzés elleni védelmére* címet viselő osztrák törvény hatálya, s szerint – jobb híján – újra életbe lépett a régi magyar polgári jog, de bonyolította a helyzetet, hogy ez viszont többek között Erdélyben (például Petőfi utolsó tartózkodási helyén) 1884-ig nem volt érvényes. Innentől az Országbírói Értekezlet végezte a polgári alaki és anyagi (eljárási) jog érvényes szabályainak összegyűjtését, s elkészítette az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok gyűjteményét. Mindez azt jelentette (Mezei Péter összegzése szerint),

hogy immáron nemcsak a könyvek részesültek védelemben, hanem az ész szüleményei, vagyis az irodalmi, képzőművészeti és zeneművészeti művek, de még a fordítások is. Mindez a nyilvános előadás és a sokszorosítás jogát is magában foglalta. Másrészt ezzel kijelentették, hogy a szerzői jog a polgári jogban gyökerezik. Harmadrészt pedig azt, hogy a szerzői jog tartalma a szerző halálán túlra nem terjed. Megszűnt azonban a könyvnyomtatás és az utánnomás hatósági engedélyhez kötése.⁴⁶

Bár a Kisfaludy-társaság 1867-ben elkészítette immár második törvénytervezetét (alkotói: Toldy Ferenc, Pulszky Ferenc, Gyulai Pál, Tóth Lőrinc és Vadnay Pál), de végül nem tárgyaltak róla. Az országgyűlés az 1868/30. tc.-ben mindössze annyit szögezett le, hogy az írói és művészi tulajdont illető intézkedés a magyar korona összes országainak közös ügye.⁴⁷

1873-ban megindult ugyan egy egyeztetési folyamat az osztrák és a magyar igazságügyminiszter között a német drámaírók berlini szövetsége által készített tervezet alapján, de a magyar oldalon lassan és nehézkesen haladtak az ügyek. Bár a közben elfogadott német birodalmi törvényt alapul véve a Magyar Írók és Művészek Társasága képviselőjében 1874-re elkészült egy „magyarosított” tervezet, melynek véleményezésében és törvényjavaslattá formálásában Kováts Gyula (a későbbi pörben Aigner ügyvédje) állt az élen, a tervezet azonban hiába került az országgyűlés elé, a fontosabbnak ítélt kereskedelmi törvény tárgyalása miatt nem fogadták el.⁴⁸

45 Uo.

46 Uo.

47 Vö. BERNÁRD Aurél és TÍMÁR István, szerk., *A szerzői jog kézikönyve* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973), 49, MEZEI, „A szerzői jog...”.

48 Lásd ARANY László, „Az írói és művészi tulajdonjogról”, *Budapesti Szemle* 4, 20. sz. (1876): 225–257, 229–230; KNORR Alajos, *A szerzői jog magyarázata* (Budapest: Ifj. Nagel Otto kiadása, 1890); KENEDI Géza,

Ez egyébként bizonyos szegmenseiben a szerzői jogokat is érintette, hiszen a szerzői jogokra vonatkozó kérdéskörök sok ponton fonódtak össze a kereskedelmi ügyek törvényi szabályozásával. A kereskedelmi ügyletek azonban nem magukra a szellemi alkotásokra, hanem azok fizikai megvalósulására, azaz a szellemi termék tényleges, kézzelfogható tárgyasulására vonatkoztak. Az 1875-ben elfogadott kereskedelmi törvény (1875. XXXVII. tc.), ahogy Mezei áttekintette,

II. rész 8. címében (515–533.§§) került lefektetésre a kiadói ügylet definíciója (515.§), a jogok és a kötelezettségek köre (516–521., 524.§§), a szerződés tartalma (522.§), a felelősség (523., a tiszteletdíjjal összefüggésben: 528–530.§§), a tiszteletdíj (524–530.§§), a kiadói szerződés megszűnése (531–532.§§), valamint a kiadói ügylet megkötése jogutódnak nem minősülő személlyel (533.§).

„Azon ügylet, mely által valaki (a kiadó) kész vagy készítenő irodalmi, műszaki vagy művészeti munka többszörözésére, közzétételére és forgalomba helyezésére a szerzőtől vagy ennek utódaitól kizárólagos jogot szerez, kiadói ügyletnek tekintik” – mondta a törvény. [...] Nem került rögzítésre a védelmi idő, de például az sem, hogy a fordítás mennyi időn múlva válik szabaddá. Vagyis e szabályozás összességében elégtelen volt a szerzői jog egészére, viszont ténylegesen korrekt kereteket adott a kiadó és a szerző között fennálló érdek számára, vagyis annak, hogy a szellemi alkotás a külvilág számára is elérhető legyen, mi több, az alkotó ebből még meg is éljen.⁴⁹

1876-ban a Kisfaludy-társaság és a Tudományos Akadémia indított újabb rohamot a tisztázatlan helyzet kezelésére, és újabb bizottságot állított fel a törvénytervezet elkészítésére. Az Akadémia Fogarasy Jánost, Pauler Tivadart, Toldy Ferencet, Tóth Lőrincet, Zichy Antalt és Arany Lászlót, míg a Kisfaludy-társaság Gyulai Pált, Keleti Károlyt, Bartalus Istvánt és Szigligeti Edét delegálta. A munkálatok eredményeként elkészült Arany János, az Akadémia titoknok (azaz főtítkára) fiának, Arany Lászlónak a törvénytervezete,⁵⁰ melyet később Kováts Gyula vesézett ki *Az írói és művészi tulajdon-jog* című, több részes, könyvnyi hosszúságú tanulmányában, s Arany Lászlóval további polémiát is folytattak a szabályozás kérdéseiről.⁵¹

Kenedi Géza, jogtudós és a szépirodalommal kacérkodó, jó nevű újságíró, a budapesti újságírók egyesületének alelnöke szerint azonban igazi gyakorlat nem vált bevetté, hisz a törvényi szabályozásban meglehetősen nagy lyukak maradtak, valamint a „közszokás és a plágiumról való szigorú közzelfogás [...] a szerzői jogok megsértését gyalázatosnak bélyegezte”.⁵²

A magyar szerzői jog (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1908) 13; MEZEI, „A szerzői jog...”.

49 MEZEI, „A szerzői jog...”.

50 ARANY, „Az írói és művészi...”, 225–257.

51 KOVÁTS Gyula, „Az írói és művészi tulajdon-jog: Első rész”, *Havi Szemle* 2, 1–3. sz. (1879): 2:190–203; KOVÁTS, „Az írói...: Második rész”, Uo., 2:299–323, KOVÁTS, „Az írói...: Harmadik rész”, Uo., 3:123–140. – a tanulmány könyv formátumban is megjelent: KOVÁTS Gyula, *Az írói és művészi tulajdon-jog* (Budapest: Pfeifer Ferdinánd, 1879).

52 KENEDI, *A magyar szerzői jog*, 12.

Talán ebből a vázlatos áttekintésből is kirajzolódik, hogy a pör egyrészt egy már igen hosszadalmas, többször zsákutcába futó, éppen a törvényszöveg megalkotásának és megvitatásának fázisába kerülő kodifikációs folyamat kellős közepébe csapódott be, másrészt a róla való vita meglehetősen indulatokat keltett, melyek a szakmai és jogértelmezési ellentéteken túl nemegyszer a személyeskedésig fajultak. A pörben tehát nem csupán a konkrét, önmagában sem egyszerű esetről szólt a vita, hanem a háttérben elvi álláspontok ütköztek össze az írói és művészi tulajdonjog értelemzéséről és a várható törvény kodifikációs gyakorlatáról, nem mellesleg pedig a pör több szereplője volt valamiképpen érintett a felperes vagy az alperes részéről.

Ráadásul a törvényi szabályozás hiánya olyan ügyeskedésekre is lehetőséget adott, amelyek még tovább bonyolították az amúgy sem egyszerű helyzetet. Az egyik ilyen történetként a talán leghíresebbé vált ál-Petőfi, Manasses/Manaszes/Manasszes/Monoszes (a névalakot számtalan formában hozták a lapok – valódi neve Pap János) esetét lehet említeni.⁵³ Mivel a történet nagyrészt ismert, röviden foglalom csak össze. 1877 áprilisának végén a hazai sajtóban fölröppent a hír, hogy Petőfi él, s egy szibériai bányában raboskodik. Manasses állítása szerint őt 1849-ben hadifogolyként vitték el Magyarországról, besorozták az orosz seregbe, részt vett a krími háborúban, és évekkel később egy szibériai ólombányában találkozott Petőfivel, mikor mellé rendelték tiszti szolgának. Az ügyetlen csalót hamar leleplezték, kiderült, hogy hasonló csalások miatt már többször elítélték, Oroszországban sosem járt, egyetlen szót sem ismer oroszul, Petőfit pedig csak arcképről látta.

A hatalmas port felverő ál-Petőfi-eset hónapokig tematizálta a magyar közbeszédet és a médiapiacot (több mint száz újságcikk jelent meg róla), s mellettük számos író, költőt inspirált alkotásra a hihetetlen hír.⁵⁴ Az ügy végül 1877. június 20-án zárult le, az átlátszó csalás azonban már jóval korábban bebizonyosodott.⁵⁵

Bár 1849 után azonnal ál-Petőfik tűntek fel az országban, de a Petőfi-legenda egyik legvaszkosabb fejezeteként értékelhető az 1860–1870-es évek időszaka is. Ilyen módon a kor amúgy

53 A Manaszes-esetet többen feldolgozták. Lásd erről Kovács László, *Csalóka lidércfény nyomában: A szibériai Petőfi-kutatás csődje* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2003); Kiss József, „A szibériai legenda mint a naív népi Petőfi-kultusz terméke”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 94, 3. sz. (1990): 323–340; FERENCZI Zoltán, „Legendák a költő haláláról”, in *Petőfi almanach*, szerk. VARGA Béla, 98–110 (Budapest: Magyar Nemzeti Szövetség, 1923), 108; FERENCZI Zoltán, *Petőfi eltűnésének irodalma*, Petőfi Könyvtár 24 (Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa, 1910); KERÉNYI Ferenc, „A Petőfi-kultusz folklorizálódásának néhány kérdése”, in KERÉNYI Ferenc, *Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*, Ligatura, 183–193 (Budapest: Ráció Kiadó, 2010).

54 Csak néhány mű, mely a szenzációs hírre készült: Reviczky Gyula, Petőfi él. Arra az álhírré, hogy Petőfi szibériai ólombányában raboskodik [Reviczky a csalás kiderülése után az alcímbe bepótolta az ’ál’ szótagot.], *REVICZKY, Összes verse*, 714–715; Don PEDRÓ [BARTÓK Lajos], „Ha Petőfi haza jönne”, *Az Űstökös* 20, 20. sz. (1877): 232; Don PEDRÓ [BARTÓK Lajos], „Tudjátok-e mért kisért Petőfi?”, *Az Űstökös* 20, 25. sz. (1877): 289; MIKSZÁTH Kálmán, [„Persze hogy élék!”], *Budapesti Napilap*, 1877. jún. 16., 165. és MIKSZÁTH, *Összes művei*, 53:47.

55 A lelepleződésről itt egyetlen összefoglaló: „A Petőfi-legendaról kiderült, hogy humbug, melyet egy csavargó űzött, galádul játszva a nemzet érzelmeivel s mellyel a naív hiszékenység, az izgalmi dolgon való kapkodás és példátlan könnyelműség oly nagy zajt ütött még egy pár komoly lap hasábjain is, fellármázva az egész országot, noha sejtető volt, hogy a dolognak szégyenletes vége lesz.” A továbbiakban a cikkíró az Ellenőrt idézi: „A semmirevaló kedden de. még nagy képpel beszélt, du. már összeesett, sirt és könyörgött, s midőn letartóztatták és őrizet alá helyezték, egészen megtört. Fenyítő eljárását indítanak ellene.” „A húhó vége”, *Fővárosi Lapok* 14, 140. sz. (1877): 684.

sem volt híján az igazolt vagy igazolatlan Petőfit érintő híreszteléseknek, de más indokok is közrejátszhattak abban, hogy az 1870-es évek végére ezek száma jócskán megugrott.

Mint az előbbieken láttuk, az Athenaeum nem véletlen tartott a Petőfi-monopólium elvesztésétől: az osztrák és német joggyakorlat szerinti védelmi idő lejártá előtt már tíz évvel készültek Petőfi halálának 30. évfordulójára. Bár nehezen bizonyítható, de már a kortársak is kaján feltételezésekbe bocsátkoztak arról, hogy az 1877 áprilisában feltűnő Manasses Dániel is kapcsolatba hozható a Petőfi-művek kiadási jogai körüli kérdéssel. A tárgyalás alatt és a csalás leleplezése után az élclapok kiszólásai – melyeknek viccei általában a mindenkori általános közvéleményt foglalkoztató hírek jó lenyomatai – mutatják, hogy a közgondolkodásban az ügy többeknek összefonódott az Athenaeum Petőfi-üzletével:

Mégis, éljen Manasses! A rajongó magyar közönség öt esztendő alatt se vett annyi Petőfit, mint ezen a héten! Vérei, az Athenaeum „összes”-ének kiadója.⁵⁶

A *Fővárosi Lapok* az *Ellenőr* híre alapján arra a megállapításra jutott, hogy

Sajnos, hogy e csaló hazudozása csorbát ejtett időszaki sajtónk hitelén is, a mennyiben a Magyar Polgár lármás cikkét: *Petőfi él!* fontos dolog gyanánt nyomatta le nem egy lap, a 'Hon' [azaz Jókai lapja] pedig húsz kézzel verte a láрма nagydobját, külön-tudósítóval iratott háromhasábos cikkeket, nagybetűs sürgönyöket, sürgette a nyomozást politikai és társadalmi úton, felizgatta – *legendő ok és alap nélkül* – a közérzületet [a kiemelés tőlem], holott okosabb lett volna nyugodtabban várni be az eredményt. Az írók és a művészek körébe ma délutánra Petőfi életbenléte ügyében értekezlet volt összehíva. Szerencsére nem folytathat tovább a hűhó s naiv hiszékenysége komolyképűsködése, s a költő nevét nem keverjük többé lármásan össze ily 'öblös humbug-okkal!'⁵⁷

És még évekkel később, a pör idején is voltak olyan újságírók, akik az Athenaeum gátlástalanságára mutattak rá.

Az Athenaeum ugyanis eltagadta Petőfi halálát, sőt tanunak fogott is egy jámbor lelket, ki kijelenté a bíróság előtt, hogy Petőfi „juridice” most is él. Ezt a tanut spiritusba kell tenni, de mellé egyuttal az Athenaeumot is Manassessel egyetemben.⁵⁸

Sipos Antalné – hivatkozások nélkül – már szinte bizonyossággként állította, hogy

A Társulat „tulajdona” védelmére megpróbálta felébreszteni a csaknem 30 évvel korábbi legendákat. [...] Az Athenaeum Társulat a kételyek újraélesztésével Petőfi életben létét illetően még számíthatott volna egyetértésre, rokon-véleményekre...⁵⁹

56 VADNAI Károly, „Tant de bruit pour un Petőfi!”, *Az Űstökös* 20, 25. sz. (1877): 295.

57 „A hűhó vége”, 684.

58 „A Petőfi-per”, 1–3.

59 SÍPOS, „Aigner contra...”, 309.

Példaként a Manasses-ügyet hivatkozta:

1877-ben is felszínre került a Szibériába hurcolás legendája. Ezt a legendát egy Manasses nevű csaló terjesztette. Az országgyűlésen is interpelláció tárgya lett és Tisza Kálmán válaszában megígérte, hogy a külügyminisztérium útján kérdést intéztet az orosz kormányhoz, általában a Szibériában esetleg még élő más magyar foglyok érdekében is. Azonban ezt fölöslegessé tette Manasses hazugságainak leleplezése.⁶⁰

Valójában tényleg van abban valami érthetetlen, miképp tudott pillanatok alatt futótűzként elterjedni a *Magyar Polgár* – Ferenczi Zoltán szavaival – „óvatos napi hír alakjában” bedobott szenzációja, és irányadó orgánumok is miként ültek fel az ügyetlen és kisztílú csalóról szóló híreknek. Az értelmezők rendszerint kiemelik az emberek, sőt Petőfi közeli barátai egy részének is csoda- és hazaváró alapérzését, mely a fentiekben hosszan bemutatott Petőfi-legendárium és -kultusz építésének felfutó szakaszában egyáltalán nem lehet meglepő. Hiába kézenfekvő, arról viszont szinte senki nem ejtett szót, hogy a Manasses-történetnek különös színezetet adott az orosz–török háború kitörése. Pedig a lapokban a Manasses-ügy mellett a másik vezető hír a cár Oszmán Birodalomnak küldött 1877. áprilisi hadüzenete, majd ezután a Balkánon folyó események voltak. A háborúról minden lap és újság minden áldott nap cikkezett, s még a mérsékelt ellenzéki lapok (sőt nemegyszer még a kormánypárti újságok is) erősen támadták a Monarchia oroszbarát külpolitikáját. A kormány gyakran ide-oda tévelygő nagypolitikai sasszélépéseit nemcsak a közemberek, de még a politikusok nagy része is csak hozzávetőlegesen tudta értelmezni. A balkáni helyzet kapcsán született, valamint a hatalmi egyezkedések ügyében folytatott politikai megállapodások és tárgyalások aktuálisan érvényes állapotában eligazodni pedig még a parlamenti képviselőknek is szinte lehetetlen volt, hiszen ezek nagy része szinte tökéletes titokban zajlott, s ezekről tájékoztatást ők sem igen kaptak.

A közvélemény azonban – az 1849 nyárvégi eseményekre emlékezve – nyíltan oroszellenes volt, kitüntető törökbarát érzelmeit pedig látványos akciókkal és gesztusokkal mutatta ki. A hatalmas Oroszország mint az elerőtlenedett, védtelen török birodalomra támadó agresszor képe újra felelevenítette a magyar szabadságharc legszomorúbb és kibeszéletlen emlékeit, ahol a szibériai ólombányákba hurcolt magyar fogoly, akár még Petőfi szibériai ólombányában sínylődő alakja is éppen beleillett.

60 Uo., 356. – Helfy Ignác interpellációját hozza a Vasárnapi Újság: „Helfy Ignác kérdezte a belügyminisztertől, hogy tett-e valami lépést a megdöbbentő hír valódiságának kiderítése iránt, s ha nem tett, szándékozik-e ez iránt a fölizgatott kedélyek megnyugtatására valami intézkedést tenni, s általában, ha a hír valónak bizonyulna be, haladéktalanul intézkedni, hogy Szibériában sinlődő honfitársaink hazabocsáttassanak? Tisza azonnal válaszolt az interpellációra. Miután hivatalos értesítést még nem vett e hírről, lépéseket sem tehetett semmi irányban, azonban elrendelte, hogy mindazok kihallgattassanak, kik e tárgyban fölvilgositást adhatnak.” „A Petőfi életben létéről”, *Vasárnapi Újság* 24, 24. sz. (1877): 380.

5. 1880, A magyar írók tűrhetetlen helyzete

A pörrel párhuzamosan egy másik, a közvélemény ítéletére váró irodalmi intézményesülési mozgalom zajlott, melynek élére Jókai Mór állt. Minthogy erről már többször írtam,⁶¹ itt csak utalok arra, hogy Jókai talán ekkor élte legbátrabb vállalkozói korszakát. Mint laptulajdonos és kiadó két új, kormánypárti lapot indított meg: a *Nagy Tükör* című illusztrált satirikus hetilapot (Visi Imre szerkesztésében) és a *Magyar Népvilág*ot (szintén Visi szerkesztésében).⁶² Ezzel párhuzamosan egy magyar szépirodalompartoló társulat fundálásán⁶³ is dolgozott, a magyar írók mind szorítóbb anyagi kiszolgáltatottságát, valamint a szerzői jogok kérdését – jóllehet már az 1870-es évek derekán is többször esett szó róla – az 1880-as évtized elején kirobbant, ún. „ponyvavita” nyomán folyamatosan a nyilvánosság előtt tartotta.

A Petőfi-kiadásért jelentkező, agilis Aigner Lajost, a Földrajzi Társulat pénztárosát, a *Corvina* és a *Figyelő* kiadóját, a Nemzeti könyvtár-sorozat szerkesztőjét szintén ugyanaz a gründolási hullám lendülete sodorta előre, és tervezett vagy beindított vállalkozásainak elgondolása nagyon sokban hasonlított a Jókai-féle tervezetekhez, így a bírósági padsorokon kívül egyébként is riválisokként tekinthettek egymásra.

A pörben pedig két, ereje teljében lévő kiadóvállalat nézett farkasszemet. És mindkettő a nemzet ereklyéjévé emelkedett Petőfi Sándor műveinek kiadási jogaiért, s nem melleleg az abból legnagyobb hasznot húzó nyereségért szállt harchba. Az Athenaeum remek kapcsolati rendszere, közismert képviselői, támogatói és leginkább modern, nagyvállalati szervezeti formája – mely a könyvpiaci vállalkozások versenyfutásában is komoly előnynek számított – átmenetileg legyőzte a kisebb szereplő agilis és tényező fellépését. De a fenyegetés csak egy időre múlt el. A pörben a bíróság valójában azt tette, amit tehetett. Nem mondott semmit, csak hagyta, hogy az erősebb fél nyerjen.

Az ellenzéki lapok karcos véleményyt formáltak a történetekről:

Szegény Petőfi felett összevesztek a prókátorok, mint egykor összevesztek a kritikusok: vajjon méltó lesz-e az életre; valamint egykor összevesztek a historikusok: vajjon meghalt-e valósággal: ugy most marakodnak felette ügyvédek és üzletemberek, vajjon ki tegye el a műveinek hasznát, kié legyen a jog azt mondani a nemzetnek, ime Petőfiből a halhatatlan a tiéd, de minden haszon és minden nyereség az enyém.⁶⁴

De a mindenkor nyereséggel eladható, de egyben minden magyar ember számára elérhető Petőfi-szövegek miatt talán Petőfi is nyert a pörben. Mert ahogy Mikszáth megfogalmazta: „Mert ha sok kézen megy keresztül a pör, beleveszi magát a néphe.”⁶⁵

61 CsÁSZTVAY Tünde, „A Hét bagoly esete a magyar irodalomban: (Kiss József: Budapesti rejtelmek)”, *Budapesti Negyed* 5, 2–3. sz. (1997): 243–264; CsÁSZTVAY Tünde, „A tintakuli ára: A korai dualizmus irodalmának pénzgazdasága”, *Helikon* 57, 4. sz. (2011): 92–614.

62 A híradás erről pl. „Sajtó és könyvészet”, *Magyarország és a Nagyvilág* 16, 14. sz. (1879): 222.

63 Vö. 17., 18. lábjegyzet! – JÓKAI Mór, „Hát mi feltámadunk-e még?”, *A Hon: Reggeli kiadás*, 1880. márc. 28., 1.

64 „A Petőfi-per”, 1.

65 MIKSZÁTH Kálmán, „Akli Miklós”, in MIKSZÁTH, *Összes művei*, 16:177.